

XVII. SZÁZADI ÓLOMMÁZAS KERÁMIATÁL RESTAURÁLÁSA

KOZMÁNÉ BÁNYI JUDIT

A XVII. századra datált tál a miskolci Herman Ottó Múzeum Régészeti Gyűjteményének darabja. Az ónodi vár ásatása során került elő 1986-ban.¹ Restaurálása – a forma megőrzése mellett – a motívumkincs megmentése érdekében történik.

A tárgy adatai

Leltári szám: 87.1.732.–734.

Átmérő: 28 cm

Fenekátmérő: 9 cm

Magasság: 7,2 cm

Anyagvastagság: 4 mm

Történeti áttekintés

Az ónodi tál a XVI–XVII. század kerámiaművességének jellegzetes darabja. E kor fazekasságának megteremtője az XV. században született ízlés és igény, amelyre egyrészt a közel-keleti török luxusiparickek, a textilek, fémedények, nyergek, fegyverek, másrészt az egész Európát meghódító reneszánsz díszítőművészet volt hatással.

A főúri rétegektől a nemes és polgári háztartásokig mindenhol megjelent a barna kontúrozású, zöld és vörös töltésű, növényi motívumokat tartalmazó kerámiastílus. Publikált régészeti adatok alapján a volt hódoltságban, illetve annak peremterületein terjedt el: a Szeged–Pécs–Balatonfelvidék–Vác–Rimaszombat–Kassa–Kolozsvár vonalon belül.

A legtöbb kerámia várástások során került elő. Ezekben a gazdasági-kulturális központokban több száz éven keresztül folyt pezsgő élet, a leletek meglehetősen tág intervallumban helyezhetők el. Ezt a szóródást erősíti az élénk kereskedelem hatása, hiszen külön kell választani a helyi és a vásárolt termékeket. A várakban egyidőben többféle társadalmi réteg élt, akik különféle minőségű kerámiát használtak.

A diósgyőri várban, Miskolcon a belvárosban, valamint az ónodi vár ásatása során előkerült leletanyag nagy része azt bizonyítja, hogy ezek a kerámiák bizonyosan hazai készítésűek, ám díszítési módjuk keleti rokonságról árulkodik. Ez a növényi motívumokat használó díszítőtechnika – reneszánsz motívumok alapján szerkesztve – sárgásfehér alapon kontúrozott, zöld és vörös színeket használ. Ez a díszítési mód a XVII–XVIII. században már nemcsak a magyar területeket jellemezte, hanem Európa számos vidékén általános volt. Különbőség csupán a használt motívumokban és a kontúrozás technikai megoldásában volt, a motívumokat néhol írókával, néhol karcollással keretezték, de előfordult a két módszer kombinálása is. Sgraffitó technikával keretezett ép edények ma-

¹ Révész László: Az ónodi vár régészeti kutatása 1985–89. *Castrum Bene* 2/1990. Budapest 1992. 193–197.

radtak ránk a XVII. századból, többek között Galícia és Bukovina huculok lakta vidékéről is.

A Felvidéken a XVII. században az ólomházas edényeket készítő fazekasok mellett megjelentek a folyamatosan kelet felé települő habánok, akik nemcsak Erdélyt, de az Alföld egy részét is ellátták díszkerámiával. Stílusuk azonban – a bokályforma kivételével – nem hatott különösebben a vidék ólomházas fazekasságára.

Az Alföldön és peremvidékén található mezővárosokban a közép- és kisnemesség, illetve a kiváltságos parasztpolgárság volt a meghatározó társadalmi réteg, mely a török hódoltság ideje alatt, majd ez után megőrizte viszonylagos vallási (protestáns, többnyire református), öngazgatási autonómiáját. Ez a domináns társadalmi réteg nem volt olyan vagyonos, hogy az országba kerülő árucikkeket megvásárolja. Többek között emiatt őrizte tovább ezt az általánosan elterjedt díszítő stílust.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni e kor kerámiaművészetének hasonlóságát a XVI–XVIII. századi úrihímezés, az úrasztali terítők, a festett bútorok – döntően a protestáns templomok festett mennyezeteinek, karzatainak, padtámláinak – motívumaival, kompozíciós elveivel és színhasználatával. Ez az egymásra hatás az oka annak, hogy például éppen Sárospatakon, Miskolcon, Tiszafüreden és Ónodon maradt fenn ez a díszítési mód, mely a restaurálásra kiválasztott tárgyra olyannyira jellemző.

Készítéstechnikai leírás

A restaurálásra kiválasztott tálalát értő kezek készítették. „A fazekas (gerencsér) ülve a karika fölött (kézikorong) formált anyagból (sikeres, gyúrott sárból) fazekakat, korsókat, lábasokat, tálakat, cserépedényeket, kályhákat, földöket és efféléket.”² Formázás után a bőrkeményre száradt tálalát fehér engóval leöntötte, majd írókával (gurgulya) díszítette. Zöld ólomházzal és vörös földfestékkel vitte fel a motívumot, lendületes, biztos mozdulatokkal kontúrozta. A tárgy díszítése két részből áll. A középső motívum nem veszi figyelembe a tál formáját, hanem a peremet osztó törésvonalhoz (néprajzi terminológiával „sinc”-hez)³ igazodik. A rozetta már csak jelzésszerűen jelentkezik, mellette domináns a négy akantszlevél. Egyértelműen látszik a tapasztalat, az öröklött mozdulatok egyszerűsége. A két szerkezeti egységet közepén vízszintesen körbefutó frórkás vonalak választják el egymástól. A peremen a zöld és vörös motívumok váltakozva jelennek meg, köztük apró fekete pontok (stilizált rozetta) láthatók. A fazekas nem törekedett szimmetriára, a korongon forgó tálalán rutinos mozdulatokkal használta díszítőeszközeit. Zsengélés után színtelen mázzal „megmázolta” a tál belső felületét, majd „égető kemencébe megégeté”.⁴

A tárgy állapota

A kilenc darabból álló tárgy több mint fele hiányzik. Felületén karbonátos szennyződés található. A máz néhány motívumnál lepattant az engóval együtt, de csak ott, ahol a fazekas vörös földfestékkel díszítette a tálalát (1. kép).

Az égetési eljárás hiányosságából adódik a töredékeken megfigyelhető mázhiány, ami a díszítésnél alkalmazott különböző tulajdonságú anyagok (földfesték, ólomház) eltérő olvadáspontjából származik.

2 Johannes Amos Comenius: A látható világ. Magyar Helikon, Budapest, 1959.

3 Igaz Mária–Kresz Mária: A népi kerámia szakterminológiája, Néprajzi Értesítő, 1965. 9.

4 Comenius i.m. 163.

1. kép. A tál rekonstrukciója (rajz: Homola K.)

A restaurálás folyamata

Tisztítás

Fotózás után (2. kép) puha ecsettel portalanítottam a kerámiatál darabjait. Jó megtartású, de felületén – ahol vörös a díszítés – a máz több helyen lepergett az engóbbal együtt. Ezért tisztítás előtt a veszélyeztetett területeket levédtem PVB (polivinil-butirál + denaturált szesz) 5%-os alkoholos oldatával. Mindezek előtt egy kisebb darabra próbalevédelést végeztem, hogy nem sötétíti-e el az anyag a mázat. Az eredmény jó volt.

A tisztítási sorrendet betartva, először kézmeleg vízben mostam meg a darabokat, majd felületaktív anyagot (zsíralkohol-szulfát) raktam a vízbe, hogy a felületi vízdoldható szennyeződésekeltávolítsam. Puha kefével, mechanikusan tisztítottam, különösen a törésfelületeket, vigyázva a festett díszítésekre. Néhány helyen a karbonátos szennyeződés makacsul kötődött a felületekhez, ennek eltávolítására Na-hexametafoszfát 15%-os oldatát használtam. Ez a tisztítási módszer azért volt indokolt, mert a vízdoldhatatlan szennyeződések a fent említett oldat vízdoldható sókká alakítja át. A tisztítás közben többször öblítettem a töredékeket, és a fellazult karbonátosodást mechanikusan távolítottam el. Az így megtisztított kerámiadarabokat megszártítottam. A tál darabjai pontosan illeszkedtek egymáshoz.

Összeállítás, ragasztás

A restaurálás egyik alapvető szabálya a reverzibilitás (a folyamatok visszafordíthatósága). Ezért olyan anyagot kellett ragasztónak választanom, amely oldószer segítségével bármikor eltávolítható a kerámiából(-ról) annak károsodása nélkül. Fontos szempont volt az is – mázas kerámiáról lévén szó –, hogy hideg ragasztást végezzek. Ha az ismert gyakorlat alapján, PVB-vel melegen, az oldószer kiegészítésével ragasztottam volna, az egyébként is törékeny máz további károsodását idézhettem volna elő. Ezeket a szempontokat figyelembe véve az UHU Alleskleber (polivinil-észter) egykomponensű ragasztót választottam. Oldószere lehet acetone. Ragasztás után öntapadó papírragasztóval egymáshoz rögzítettem a darabokat, a teljes kötésig.

2. kép. Tisztítás előtti állapot
(fotó: Kulcsár G.)

3. kép. Színezett gipszsel megerősített perem
(rajz: Homola K.)

Kiegészítés

A kiegészítés első lépése szükségszerűen a perem – a meglévő darab, amely csak 2,5 cm-es, illeszkedett az összeragasztott kerámia többi töredékéhez – színezett gipszsel való megerősítése (3. kép).

A tál kiegészítését agyagmag segítségével végeztem el. Ehhez azonban a tál külső és belső felületéről (profiljáról) negatív mintát kellett készítenem. Mivel a profil csak kb. 1 cm-en volt lemérhető, ezért elvettem azt a lehetőséget – amit egyébként sokan alkalmaznak –, hogy gipsznegatívot készítsék. A pontos méretlevételre megfelelő volt a rajzolóok által használt profilésű. Az acéltűk segítségével felvett profilt rárajzoltam a plexilapra. A dekopírfűrésszel kivágott formát rézszelőkkel formáztottam a felülethez. A korongon megformált agyagmagról – a tál belső profiljáról vett negatív formalapommal – lehúztam a felesleges agyagot. Az így elkészült agyagbabára ráhelyeztem az összeragasztott kerámiát. A perem különböző darabját pontosan a helyére lehetett illeszteni, mert a mélyvum és az írókés vonalak biztos támpontot nyújtottak. Kiegészítő anyagként német modellgipszet használtam, melybe 10% fogászati gipszet is tettem. Ennek segítségével jobb megtartású, kevésbé sérülékeny kiegészítést, s nem utolsósorban megmunkálása során simább felszínt kapunk, amelyen szebb a retusálás. Színezékeknek földfestékeket használtam. A törésfelületei és a mázatlan részekben jól látható világos vörös színt kevertem ki. A többször átszítált gipszet gumicsészében tejfölsűrűségűre bekevertem, majd a hiányzó részekre rácsurgattam a masszát. A külső profil negatívjával a már szilárduló anyagról lehúztam a felesleget, így teljes kötés után könnyebb volt a gipsz faragása. A végső forma elérésére különböző finomságú csiszolóvásznot használtam, melyekben figyelembe vettem az eredeti darabon megfigyelhető korongozási nyomokat, melyek magukon viselik készítőik kéznyomát. Néhány levegőbuborék maradt a gipszkiegészítésen, ezeket ecsettel felvit gipszporral javítottam ki. Felőm csiszolóvásznon korrigáltam a felszínt, szitaszövetdarabbal a csiszolóvásznon nyomait is eltüntettem.

Retusálás

A tál retusálását a kiegészítés teljes száradása után keztem el. Alkohollal visszaoldottam a PVB filmréteget, amellyel a motívumokat levédtem. A rajzon látható mintát (lásd melléklet) puha grafitral rárajzoltam a tál kiegészített felületére. A zöld és vörös motívumokat híg gipszporral doroborúbb tettem. Ezzel azt a hatást akartam elérni, hogy a növényi ornamentika hasonlóan ruszálus felszínt adjon, mint amit a fazekas az írka vezetésével elért. Az eredeti töredékek lepergett návjánál is ezt az eljárást követtem. Ezek után az egész kiegészítést átfestettem acetonnal hígított acétszín lakkal, hogy a gipsz porrieri eltömlődjenek, és az akriltempera

4. kép. Az alapszínnel megfestett kiegészítés
(fotó: Kulcsár G.)

5. kép. A restaurált tál
(fotó: Kulcsár G.)

jól terüljön a felületen. A rendelkezésemre álló festékek közül az akriltemperát választottam, mert tapasztalatom szerint ezzel az anyaggal az eredeti mázhoz hasonló felületet lehet elérni.

Kikevertem az engob (nyersfehérre égett) színét, és szivacsdarab segítségével tamponáltam a már megszáradt matt felületre (4. kép). Több rétegben vittem fel a festéket mindaddig, amíg az eredetihez hasonló, itt-ott áttetsző mázhatást el nem értem. Ismét száradni hagytam a tálat, majd sűrűbb akrilfestékkel felfestettem a mintákat.

Az eredeti darabokon is jól nyomon követhetők a díszítés egyes fázisai. A fazekas kontúrozással és a körbefutó írókás vonalakkal fejezte be a tál díszítését. Követve a díszítés folyamatát, én is a sötétbarna (fekete) színezést hagytam utoljára. Sűrű festékkel, a korongon forgatva a tálat megfestettem a peremen futó folytonos vonaldíszet, ügyelve, hogy pontosan illeszkedjenek az eredeti darabon látható vonalakhoz. Ezek biztos támpontot adtak a lendületes díszítés elérésére. A megfestett motívumok kontúrozását is így készítettem el. A tál restaurálása befejeződött, de a mázas kerámiára oly jellemző magas fény még hiányzott. Ezt akrilán lakk porlasztásával értem el. Mielőtt lefújtam volna a retusált kiegészítést, az eredeti felületet kitalartam ragasztószalag-darabokkal. A gipszkiegészítést levédtem CMC 5%-os oldatával. Erre azért volt szükség, mert előfordul, hogy az akrilán lakk a már megfestett retus színeit elmélyíti, esetenként a színek változását is előidézhetheti. A CMC izolálja a felületet, megakadályozza, hogy közvetlenül érintkezzen az akriltempera a lakkal. Miután megszáradt az izoláló anyag, több rétegben vontam be a kiegészített részeket akrilánnal. Ezzel az eljárással elértem az eredeti mázhoz hasonló fényt (5. kép).

A restaurált tál, dokumentációjával együtt a Herman Ottó Múzeum Régészeti Gyűjteményébe kerül elhelyezésre.

A tál elhelyezésénél ügyelni kell arra, hogy a kiegészített részek ne sérüljenek meg, tárolása állítva történjen, más tárgytól kellő távolságra. A tárgy szempontjából legoptimálisabb klimatikus körülmények: az 50–60%-os relatív páratartalom, a 20 °C állandó hőmérséklet és az UV-sugárzás elkerülése.

Felhasznált vegyszerek és anyagok

Neve	Beszerzés
1. Desztillált víz	
2. Zsfralkoholszulfát (felületaktív anyag)	VEGYTEK
3. Na-hexametafoszfát	Budapest Vegyszer Bolt
4. Denaturált szesz (metil-alkohol)	Háztartási Bolt
5. Aceton	REANÁL
6. PVB (polivinil-butirál)	REANÁL
7. UHU Allesklebel (polivinil-észter)	Vegyszer Bolt
8. Modell-, fogászati gipsz (kalcium-szulfát)	OMKER
9. Földfestékek	Htb
10. CMC (karboxil-metil-cellulóz)	Htb
11. Agyag	fazekastól
12. Akрилtempera	Művészellátó
13. Akрилán lakk (poliakrilát alapú lakk)	Htb

Anyagvizsgálat

Az anyagvizsgálatot a Magyar Tudományos Akadémia Geokémiai Kutatólaboratóriumának két munkatársa, Tóth Mária és Főrizs István fizikusok végezték. Munkájukat ezúton is köszönöm.

(Az anyagvizsgálati jegyzőkönyv mellékletként csatolva.)

A kerámiát az agyagból (Si, Al) égetett kerámiára jellemző elemösszetétel jellemzi (Al, Si, K, Fe és Ca), a máz Pb-tartalmú Si, Pb máz.

IRODALOM

Kádasi Éva–Kardos Mária

1983 Kerámia. Múzsák Közművelődési Kiadó, Bp.

Román János

1955 Sárospataki kerámia. Magyar Népművészet Sorozat, Képzőművészeti Alap Kiadványai, Bp.

Timárné Balázs Ágnes

1978 Műanyagok a műtárgyvédelemben. Képzőművészeti Főiskolai Jegyzet, MRMK

Vida Gabriella

Északkelet-magyarországi kerámia a XVI–XIX. században (doktori értekezés kézirat, megjelenés alatt)

Wartha Vince

1892 Az agyagipar. Természettudományi Könyvkiadó Vállalat

Zákány Eszter

1973 Agyagművészet. Műhelytitkok, Corvina Könyvkiadó, Bp.